

Turizme Özgün Bir Bakış Açısı: *Hasan Zafer Doğan*

Hacer HARLAK

Adnan Menderes Üniversitesi

GİRİŞ

Hasan Zafer Doğan ülkemizdeki turizm akademisyenleri arasında kendine özgü bir yere sahip, uluslararası yazına girmiş modeliyle turizmi sosyal ve psikolojik yönden ele alan araştırmacılar için ilham verici bir bilim insanıdır. Doğan'ı 1988 yılında henüz üniversiteden yeni mezun olmuş iken tanıdım ve bu tanışma ile birlikte psikoloji eğitimi almış biri olarak daha önce hiç bilmediğim turizm psikolojisi alanıyla da tanışmış oldum. Sosyal psikoloji lisansüstü eğitimim sırasında sosyal psikolojinin uygulamalı araştırma yapılabilecek bir alanı olarak turizm konusundaki mevcut bilgiye neler eklenebileceği konusundaki sorularıma yanıt bulmamda Doğan'ın yaklaşımı esas temeli oluşturdu. Çünkü Doğan'ın turizme yaklaşımı ne sadece sosyolojik ne de psikolojik idi. Onun bakış açısı hem bireysel, hem sosyal ve kültürel etmenleri bir arada kavrayacak tarzdaydı.

Doğan, pek çok araştırmacının örnek alabileceği düzeyde çalışkan, titiz, geniş bir kuramsal perspektife sahip olmasının yanı sıra, yenilikçi, alçakgönüllü ve yardımsever bir akademisyendi. Hem çalışma ortamında birlikte bulunduğu kişilere hem de öğrencilere esnek yaklaşıyor, her koşulda demokratik tavrını korur, her zaman öğrencilerini bilgiye, araştırmaya ve tartışmaya yöneltirdi. Lisans öğrencilerine verdiği derslerde, mutlaka öğrencilere konu ile ilgili hazırlayıcı sorulardan oluşan ödevler verir ve sayıları oldukça kalabalık olmasına karşın, öğrencilerin ilgili kavramlar temelinde bu sorular üzerinde sınıfta tartışmalarını sağlardı. Ege Üniversitesi'nde Sosyal Psikoloji Doktora programında öğrenci iken grubumuza lisansüstü bir seminer veren Doğan, o zamana kadar aldığımız derslerden farklı, kendine özgü tarzı ile anılarımızda oldukça etkili bir iz bıraktı.

Doğan'ın, Türkiye'de turizm alanına farklı yönlerden katkıları olmuştur. Birincisi, Türkiye'de turizm ile ilgili konuların geniş bir sosyal bilim yaklaşımıyla

mıyla ele alınması yönündeki yayınlanmış çalışmalarıdır. Bunların başında, hiç kuşkusuz, konuyla ilgili ulusal ve uluslararası yazında yer alan yayınları sayılmalıdır. Aşağıda söz konusu çalışmalardan daha ayrıntılı olarak bahsedilecektir. İkincisi, Doğan, 1978 yılında Türkiye'de turizm alanındaki bilimsel çalışmaların ilk olarak yayınlanmaya başladığı Turizm İşletmeciliği Dergisi'nin çıkarılmasını sağlayan "birinci kuşak" (İçöz ve Kozak, 1999) turizm araştırmacılarından. Düzenli olarak 1982 yılına kadar yayınlanan (Kozak, 1995) ve turizm konusunda kavramsal yaklaşımlara ve makro ele alımlara ağırlık verildiği dikkat çeken (İçöz ve Kozak, 1999) bu dergide yayın kurulunda yer almıştır. Üçüncüsü, Doğan, Türkiye'de düzenli bir şekilde yıllardır yapılagelen Ulusal Turizm Kongrelerini başlatan ekibin içerisinde. Ulusal Turizm Kongresi'nin birincisi 16-18 Kasım 1990 tarihleri arasında Kuşadası'nda, o zamanki adıyla Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Aydın Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu ve Kuşadası Belediyesi işbirliğiyle düzenlenmiştir. Kongre, ulusal nitelikte olmasına karşın, uluslararası turizm yazınının önde gelen araştırmacılarından Brian Archer, Abraham Pizam ve Turgut Var açılış oturumuna davetli konuşmacılar olarak katıldılar. Ulusal Turizm Kongresi'nin ikincisi 1991, üçüncüsü 1992 yılında olmak üzere yine Doğan'ın öncülüğünde düzenlendi.

ÖZGEÇMİŞİ

Yalnızca Türkiye'de değil dünyada da turizmin sosyal ve psikolojik yönleriyle ilgilenen araştırmacıların birçoğunun bilimsel çalışmalarıyla tanıdığı Hasan Zafer Doğan, Adana'da doğar (18 Mayıs 1948); Ankara Yıldırım Beyazıt Lisesi'nden mezun olduktan sonra (1965) Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Mimarlık Fakültesi'nde okumaya başlar. Ancak sözel ağırlıklı bir alana yönelmeyi daha çok istediği için, liseden bir arkadaşının

tesadüfen bilgilendirmesi sayesinde Milli Eğitim Bakanlığı'na burs başvurusunda bulunur¹. Ailesinin de desteklemesiyle, kendisinin istediği alan olan sosyoloji üzerine öğrenim görmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nın burslu öğrencisi olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne gider (1967). Lisans eğitimi Denver Üniversitesi'nde sosyoloji ve yan dal olarak antropoloji alanında tamamladıktan sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin oldukça saygın üniversitelerinden olan Michigan Üniversitesi'nden sosyal psikoloji (yan dal demografi) alanında Yüksek Lisans derecesi alır (1972). Aynı üniversitede ve aynı alanda *Social Consequences of Residential Segregation in Ankara, Turkey* (Türkiye-Ankara'daki Yerleşim Yeri Ayrışmasının Sosyal Sonuçları) başlıklı tezi ile Doktora derecesi alır (1974). Doğan tezinde 1930 ve 40'lı yılların bazı ekologlarının kullandığı doğal alan kavramıyla amprik olarak uğraşır. Tezin odak noktası, Ankara'da gecekondu olan ve olmayan bölgelerde ikamet eden kişiler arasında aile yapısı ve kişisel arkaplan açısından farkların bulunup bulunmadığıdır. Danışmanı David Goldberg ile birlikte tez çalışmasına dayanarak oluşturdukları "Rural Migrants in Urban Ghettos" (Kent Gecekondualarında Kırsal Göçmenler) başlıklı bildiri 1974 yılında Liege'de yapılan The International Union for the Scientific Study of Population Meetings'de sunulur².

1970-1974 yılları arasında Michigan Üniversitesi'ndeki Nüfus Araştırmaları Merkezi'nde (Population Studies Center) araştırma stajı yapar. Bu staj boyunca özellikle demografik özellikler ve yerleşim yerinin doğurganlık ve aile davranışına etkileri hakkında Ankara'da D. Goldberg tarafından 1966 yılında toplanmış olan tarama verilerinin analiz çalışmalarına katılır. 1974-1975 yılları arasında bir yandan Ankara'da (o zamanki adıyla) Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Sosyoloji ve Eğitim Psikolojisi dersleri verirken; diğer yandan, Yozgat Ana-Çocuk Sağlığı Merkezi'nde Aile Planlaması Projesinde çalışır. Akademik kariyere yönelmek istediği için -tesadüfen- açılan kadro ilanına başvurarak 1975 yılında,

o zamanki adıyla Dokuz Eylül Üniversitesi Aydın Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu'nda Yardımcı Doçent kadrosunda çalışmaya başlar. Bu tarihten yaşamının sonuna kadar aynı okulda kadrolu öğretim üyesi olarak görev yapar. Öğretim üyeliği süresince sosyal psikoloji, davranış bilimleri, tüketici davranışları, araştırma yöntemleri ve personel yönetimi alanlarında dersler verir. 1981 yılında işyerinde uyum konusundaki tezi ile Doçent, 1988 yılında Profesör unvanlarını alır. 1982-1986 ve 1987-1993 yılları arasında -1992 yılında kurulan Adnan Menderes Üniversitesi'ne bağlanmış olan- aynı okulda yöneticilik görevini yürütür. Üniversitenin kurulmasından sonra kendisine karşı yapılan haksızlıklar sağlığını yıpratıcı düzeyde olsa da, 22 Kasım 1993 tarihinde Üniversite Rektör Yardımcılığı görevine atanır. Üç kız çocuğu babası olan H.Z. Doğan, çok genç yaşında ve en verimli dönemindeyken bir kalp krizi sonucu 2 Ocak 1994 tarihinde aramızdan ayrılır.

ÖZGÜN BAKIŞ AÇISI VE BİLİMSEL KATKISI

H.Z. Doğan'ın lisansüstü eğitimi yaptığı alan olan sosyal psikoloji, bilim olarak ilk ortaya çıktığı zamandan itibaren hem sosyoloji hem de psikoloji içinde ele alınmıştır. Bu alanın ilk el kitaplarının bazıları sosyologlar, bazıları psikologlar tarafından yazılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nde kimi üniversitelerde sosyoloji ve psikoloji bölümlerince ortaklaşa yürütülen sosyal psikoloji lisansüstü programları açılmıştır (House, 1977). 1946-1967 yılları arasında Michigan Üniversitesi'nde yürütülen sosyal psikoloji programı da bunlardan biridir (Jones, 1985). Her ne kadar Doğan'ın lisansüstü eğitime başladığı tarihlerde bu program sonlanmışsa da ve onun tam olarak hangi dersleri almış olduğunu bilmesek de, bölümün disiplinler arası yaklaşıma sahip geçmişinin Doğan'ın bakış açısı üzerinde etkileri olmuş gibi görünmektedir. O'nun sosyal bilimci olarak eğilimi, sosyal olguları hem toplumsal ve kültürel etmenlere hem de bireylerarası etkileşimlere odaklanarak, dolayısıyla hem sosyal hem de psikolojik yönleri için içine katarak inceleme yönündedir. Bu çerçevede, onunki sosyolojik sosyal psikoloji olarak isimlendirilen (Stryker, 1977) ve sosyolojideki sosyal etkileşimci perspektife yakın konumlandırılacak bir ele alıştır. Ancak ne yazık ki kısa ömrü boyunca lisansüstü öğrenci yetiştirme fırsatı bula-

¹ Yaşam öyküsünde yer alan bu ve diğer bazı ayrıntılar H.Z. Doğan'ın kızı Evrim Doğan ile 27.01.2014 tarihinde yapılan kişisel görüşmeye dayanmaktadır.

² *Annual Report of the Population Studies Center, The University of Michigan*, July 1, 1973-June 30, 1974. http://www.learningace.com/doc/4724200/551647d0e900858b26a71fbef323e96/annual-report_1973-1974, erişim tarihi 10.1.2014

madığı için bakış açısının daha ileri yansımalarını izlemek mümkün olamamıştır.

Doğan'ın tüm bilimsel araştırma ve yayınlarını iki ana başlıkta toplamak mümkündür: Birincisi, turizm, ikincisi toplumsal yapı analizidir. Turizm alanındaki çalışmaları (1) turizmin psikolojik, sosyal ve kültürel boyutları; (2) turizmin etkileri; (3) turizm işletmeciliği ve yönetimi; (4) turizm eğitimi olarak dört ana grupta incelenebilir. Bu yazıda öncelikle, bu derginin okuyucularının daha çok dikkatini çekeceği düşüncesiyle, turizm alanındaki çalışmalarından özellikle bazıları daha ayrıntılı olarak gözden geçirilecek, daha sonra sosyal kurumların yapısal incelemesine ilişkin yazılarından da kısaca söz edilerek onun kendine özgü yaklaşımı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Doğan'ın uzun süre görev yaptığı Aydın Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu'nun ve döneminin bilgiye ulaşma ve araştırma olanakları kısıtlı olmasına ve bilimsel çalışma için kısa ömrüne karşın, hem ulusal hem de uluslararası turizm yazınına katkısı kayda değerdir. 1987 yılında yayınladığı *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri* başlıklı kitap, yayınlanmasından bu yana geçen süreye karşın, Türkiye'de bu alanda hâlâ tek kabul edilen yayın olma özelliğini korumaktadır. Bu kitap, turizmin hem psikolojik ve sosyo-kültürel bir çerçevede oldukça geniş açıdan nasıl ele alınabileceğini, hem de mevcut kavram ve yaklaşımları bütünleştiren özgün bir çerçevenin nasıl olabileceğini açıkça göstermekte, bir yandan ilgili kavramları öğretirken, diğer yandan çeşitli araştırma soruları için ilham vermektedir.

Turizm Psikolojisi ya da Turizm Sosyal Psikolojisi kavramının uluslararası alanda 1980'li yılların başlarında özellikle Pearce'ın (1982) *The Social Psychology of Tourist Behavior* (Turist Davranışının Sosyal Psikolojisi) kitabıyla tanınmaya başladığı söylenebilir. *Annals of Tourism Research* dergisinde yayınlanan *Psychology and Tourism* (Pearce ve Stringer, 1991) başlıklı makalede, fizyolojik düzeydeki çalışmalardan başlayarak biliş (cognition), bireysel fark ve sosyal davranışın birey içi, bireylerarası, grup süreçleri açısından incelenmesine odaklanan turizm alanındaki psikolojik çalışmalara örnekler sunulurken, psikoloji ve turizm alanlarındaki çalışmaların bütünleştirilebileceğine dikkat çekilir. Türkiye'de paralel vurgulamaları ilk dile getirenler akademisyen Doğan'dır. Turizm Yılığında yayın-

lanan Turizm Psikolojisinin Günümüzdeki Durumu başlıklı makalede Doğan (1986), bilimsel alan olarak turizm ve psikolojinin birbirlerine katkıda bulunabileceği çalışmaların için temeller ortaya koyar. Turizm psikolojisinde yurt dışında ve (orijinal olarak bu kapsamda sunulmamış olsa da) yurt içinde yapılmış çalışmalardan örnekler vererek, uygulamalı psikolojinin yeni bir alanı olarak tanıttığı turizm psikolojisini geliştirmek üzere araştırmacıların ilgisini çekmeyi amaçlar. Turizmin sosyolojide sıklıkla incelenmesine karşın, psikoloji araştırmacılarının ilgisini çekmediği tespitini yaptıktan sonra, bunun nedenleri arasında "psikoloji araştırmacılarının turizmi geçerli bir inceleme alanı olarak görmemelerini ve turizmi psikolojide yerleşik kuramlar temelinde ele almayı sağlamak için gerekli bağlantıları kurmamalarını" (s.152) belirtir. Daha sonra, bireyin seyahate güdülenmesi, karar vermesi ve seyahat boyunca yaşayacağı deneyimlerin tutum ve davranışlarında yaratacağı değişikliklerin ve koşullara uyum sağlama yollarının aslında psikoloji kavram ve kuramları ile ele nasıl alınabileceğine ilişkin önerilerini sunar. Doğan'a göre, bu tür çalışmalar insanı farklı bağlamlarda ele alması açısından psikoloji yazınına da katkı sağlayacaktır.

Doğan, turizm psikolojisi alanını tanımlarken işe öncelikle turizmin tanımı üzerinde durarak başlar. Doğan'a göre; turizm psikolojisi açısından işletme, ekonomi, antropoloji ve sosyoloji alanlarında benimsenen tanımlardan daha geniş kapsamlı bir turizm tanımına gereksinim vardır. Çünkü "içinde yaşadığı kentte bir anıtı gezen ya da bir müzeyi ziyaret eden bir kim-senin davranışında başka ortamlara göre bir değişiklik olmakta; her gün önünden geçtiği halde dikkat etmediği bir anıtı ziyaret etmeyi düşünen bir kimse, onu dikkatle incelemekte, ayrı bir ilgi göstermektedir. Bu sebeple, psikolojik açıdan turisti incelerken, onun mutlaka başka bir yere seyahat etmesi ve orada 24 saatten fazla kalması gerektiğini varsaymak, incelenen konunun gereksiz yere kısıtlanmasına sebep olmaktadır" (s.153). Bu açıdan ele alındığında turizm, bireyin günlük yaşam etkinlerinin bir parçası olarak, tıpkı psikolojinin ele aldığı başka davranışlar (karar verme, tutum değiştirme vb.), bilişsel süreçler ve (kişilerarası ve gruplar arası) ilişkiler gibi psikoloji kuramlarına dayanarak incelenebilir.

Böylece turizmin kısıtlı bir tanımını benimsemekten kaçınarak hangi konuların turizm psikolojisi alanında incelenebileceğine örnekler verir (s. 154):

“İnsanları başka herhangi bir yere yerleşmeksizin seyahate yönelten etmenler, seyahat deneyiminin etkileri, farklı ortamlara uyum, farklı bağlamlardaki kişilerarası ilişkilerin özellikleri ...” gibi. Doğan’a göre; turizm psikolojisi, turizm alanıyla ilgili başka bilim alanlarındaki bazı konuları incelese de, disiplinler arası bir araştırma alanı olan turizmin anlaşılması ve açıklanması için psikolojinin mevcut bilgiye özgün katkıları olacaktır. Yazıda seyahate yönelen kişinin güdülenmesi, bilişsel durumu, turistik ortama uyumu; turistlerle yerlilerin ilişkileri ve turizmin yerli halka etkileri konusundaki hem ulusal hem de uluslararası yazındaki mevcut kavram ve yaklaşımları özetlenir. Turizm psikolojisi alanında yapılabilecek çalışma önerilerini, konunun nasıl bir yöntemle incelenebileceğini de içerir tarzda açık bir şekilde ifade edilerek sıralanır.

H.Z. Doğan’ın yazında yaygın olarak bilinen, turizm alanındaki başka bir çalışması turizmin sosyo-kültürel etkilerini özellikle yerel halkın turizme tepkileri yönünden ele aldığı *Forms of Adjustment: Sociocultural Impacts of Tourism* (Doğan, 1989) başlıklı makalesidir. Doğan’ın bu ve sonraki çalışmalarında da vurgulayarak belirttiği üzere, uluslararası turizm, yoğun olarak Üçüncü Dünya ülkelerine seyahatler olarak yaşanmaktadır. Ancak bu seyahatlerin olumlu ve olumsuz sonuçları hakkında sosyal bilimciler arasında bir uzlaşmanın bulunmadığı dikkati çekmektedir. Turizmin sonuçları hem olumlu hem de olumsuz gibi görünmekte, ancak, bu etkilerin ne düzeyde olacağı, gidilen ülkelerin sosyo-kültürel yapıları ve turizmin gelişme düzeyine bağlı olarak değişmektedir. Turizm nedeniyle insanların gündelik yaşam düzeni ve alışkanlıkları değişmekte ve bunun sonucunda psikolojik gerilimi artabilmektedir. Kişiler, psikolojik açıdan yeterince işlevsel kalabilmek için bu gerilimler ile başa çıkmak üzere yollar bulmaya çalışmaktadır. Doğan, bu yazıda önce turizmin sosyo-kültürel sonuçlarını gözden geçirir, sonra bu sonuçlardan etkilenen insanların geliştirdikleri stratejilerin birincil hallerini ortaya koyar ve belirli bir toplumda bu stratejilerin dağılımını ele alır. Sonunda çeşitli uyum stratejileriyle ilişkili faktörleri, turizmde gelişmenin görece olarak homojen bir toplumu, görece olarak heterojen bir topluma dönüştürdüğünü öne süren bir model ile bağlantılı olarak analiz eder. Modelde yerel halkın turizmin etkilerine tepkilerini, turizmin sonuçlarını olumlu ya da olumsuz algılamala-

rına paralel bir sınıflamaya dayanarak ele alır. O’na göre, yerel halkta turizme yönelik olumlu tutumlar bulunuyorsa, uyum stratejisi olarak değişimi kabul etmenin (*benimseme*), aksi halde direnç göstermenin (*direnme*) gözlemlenmesi daha olasıdır. Bu uçlar arasında olumludan olumsuzu doğru tepki biçimleri *yeniden canlandırma, sınırları vurgulama, içine kapanma* şeklinde sıralanır. Sözkonusu tepki biçiminin hangi sosyal ve bireysel etmenlere bağlı olarak değiştiğini kavramsallaştırır ve her bir tepkinin kavramsal olarak ayırt edilebileceğini göstermek üzere çeşitli ampirik araştırmaların sonuçlarından örnekler verir.

Doğan (1990), önerdiği tepki biçimlerini turizmin psikolojik ve sosyal yönlerini genel bir kavramsal çerçevede ele aldığı bir başka yazısında sunduğu model içine yerleştirir. Bu yazısında, 70’li yıllardan 90’lı yıllara kadar turizmin psikolojik ve toplumsal yönlerine ilişkin az sayıdaki çalışmayı gözden geçirerek kapsamlı bir model sunar. Ortaya koyduğu modelde, turizm olgusunu hem Batılı ülkelerin hem de üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik, sosyal, politik koşullarıyla ilgili makro (toplumsal) kavramlarla güdülenme, karar verme gibi mikro (bireysel) kavramları bütünleştirir. Modele göre Batıda endüstrileşme, kentleşme ve değer yapısındaki değişimler, bireylerde eğlenme, dinlenme isteği oluştururken, kitle iletişim araçları ve politik koşullar gerçeği arama isteği uyandırmakta ve ulaştırma teknolojisindeki ilerlemeler, ekonomik refah düzeyinin artması ise seyahat için olanakların bulunduğu algısı yaratmaktadır.

Öte yandan, genel olarak politik hoşgörünün gelişmesi ve çalışma saatlerinin azalarak serbest zamanın artması bireylerin seyahate güdülenmesini arttırmaktadır. Sayılan nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan farklı istekler çeşitli turistlerin belirmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu noktada Doğan, Cohen’in (1972) sınıflamasını modelinde en uygun yere yerleştirir. Endüstrileşme, kentleşme ve değer yapısındaki değişimlere bağlı olarak eğlenme-dinlenme isteğindeki turistler, orta sınıfa mensup, önceden tamamen programlanmış ve kendilerinin zaten alışık oldukları koşullara uygun gezileri tercih etmektedirler. Bu turistler Cohen’in sınıflamasındaki “örgütlenmiş kitle turisti” ve “bireysel kitle turisti”dir. Kitle iletişim araçları ve politik gelişmelerin etkisiyle gerçeği aramaya yönelen turistler ise “araştırmacı” ve “başboş” turistlerdir. Kuşkusuz, ulaşım teknolojisindeki gelişmeler ve eko-

nomik refahın artması paralelinde esnek politik bakış açılarının gelişmesi ve boş zaman artışı seyahat olanakları hakkında olumlu algılamalar yaratmaya katkıda bulunmaktadır. Bu gelişmelerin etkisindeki bireyler geziye karar vermekte ve kararlarını uygulamaktadırlar. Böylece Doğan, literatürdeki tüketici karar verme süreci açıklamalarını da modeline dahil etmiş olur.

Daha önce vurgulandığı üzere, Doğan, uluslararası turizm hareketlerinin Batıdan Doğuya yönelimini dikkate alır. Modeldeki örgütlenmiş ve bireysel kitle turistleri deneyiminin Cohen'in (1979) kavramlaştırmasındaki "dinlentsel" ve "eğlentsel" tipe karşılık geldiğini belirtir. Öte yandan, Üçüncü Dünya ülkelerindeki tarihsel ve kültürel değerler, araştırmacı ve başıboş turistler için çekim yaratmakta ve bu turistler "deneysel" ve "varoluşsal" bir deneyim yaşamaktadır. Doğan, farklı turist tipleri ve gezi sırasında yaşadıkları deneyimleri yerli halk ile kurulan ilişki açısından da ele alarak, modelini bu yönü de kapsayacak şekilde kurgular. Gezi deneyimi dinlentsel ve eğlentsel olan turistler, yerli halktan daha ziyade turizm sektöründe çalışanlar ile Goffman'ın "ön bölge" olarak adlandırdığı alanlarda temas kurar ve Cohen'in belirttiği durumlarından "sahnelenen özgünlük" ve "yapay" durumları deneyimler. Deneysel ve varoluşsal turistik deneyim ise, Goffman'ın (1959) "arka bölge" olarak adlandırdığı ve daha ziyade yerli halkın kendi yaşantısını sürdürdüğü ortamlarda ve Cohen'in "özgün durum" ya da "özgünlüğün yadsınması" olarak tanımladığı türden ilişki durumlarında yaşanır. Doğan, bu geniş çerçeveye daha önce tanımladığı (Doğan, 1989) yerel halkın uyum biçimlerini, turizmde kurumsallaşma aşamalarını ve turizmin olumlu ve olumsuz ekonomik, sosyal ve kültürel sonuçlarını da dâhil eder. Böylece turizmi, psiko-sosyo-kültürel yönden ele alan, neredeyse tüm kavramlaştırmaları bir arada tek model üzerinde göstererek ilgili araştırmacılara geniş bir literatür özeti sunarken, araştırmalarına yön gösterebilecek bağlantıları da kuramsal olarak gösterir.

Doğan (1991a), yerel halkın turizme tepkilerine ilişkin modelini (Doğan, 1989) kısmen de olsa turizmin Türkiye'deki sosyo-kültürel etkilerini analiz etmek üzere uygulamaya çalışmıştır. Ne yazık ki, sınırlı bir okuyucu kitlesine ulaşmış olan yayınlanmış bu son çalışmada, modelini açıklayarak, Türkiye'de kısıtlı araştırma birikimine karşın, kişi-

sel gözlemlerinden hareketle değerlendirmelerde bulunur. Doğan'a göre, Türkiye hem kitle turistlerini hem de kültürel olarak güdülenmiş turistleri çekmektedir. Ancak, kitle turizminin hızlı gelişim göstermesiyle özellikle fiziksel çevre üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de zaten turizmin gelişmesinden çok daha önce Batılı yaşam tarzına doğru sosyal ve kültürel değişim başlamış olduğu için, halkın gündelik yaşam tarzı çok önemli düzeyde etkilenmemektedir. Aile kurumunun güçlü olması, konukseverliğin kültürel bir norm olarak korunmakta olması ve halkın turizmi ekonomik katkı sağlamak üzere geliştirme yönündeki çabaları göz önüne alındığında, Türkiye'de ortalama ve popüler tepkinin direnmeden ziyade kabul yönünde olduğu öngörüsünde bulunur.

H.Z. Doğan'ın bilimsel katkısı, sadece turizm alanıyla sınırlı değildir. Onun toplumsal kurumların yapısal analizlerini içeren çalışmaları da bulunmaktadır. Doğan, "Durum Bilim" (1986) başlıklı kitabında³ F.Allport'un (1954, 1962) *yapılaşmacı* anlayışına dayanarak "evrendeki olayları, birbirleriyle ilişkili olayların bir arada oluşturduğu durumların gelişimi ve aralarındaki ilişkiler açısından ele alan yeni bir bakış açısının geliştirmeyi" (s.1) amaçladığını belirtir. Doğan, durumsal analizi aile yapısına uygular (Doğan, 1991b). Doğan'a göre toplumsal yapı birbirine bağıntılı bir durumlar sistemidir. Durum kavramı durağanlığı değil, "zaman ve uzay içinde sınırları belli, kendine özgü bir özelliği ve bütünlüğü olan bir eylemler sistemi"ni (s. 25) ifade eder. Durumlar arasındaki ilişkileri ve bir durumdaki belirli eylemleri "programlama" kavramını ile ele alır. Durum kavramının bir sistemin kendisini oluşturan, birbirine bağlı değişim devam ettiği sürece var olduğunu, ancak bu değişim ve eylemler sona erince sona ereceği temel varsayımını kabul eder. Bir durumu, "belirli bir zaman aralığı ve belirli bir fiziksel alanla sınırlanmış bir ortamda bireylerin eylemlerinin birbirleriyle bağlantılı olarak bir yön ve düzen kazanması" (s. 25) olarak tanımlar. Doğan, bu çalışmada, durum kavramıyla bağlantılı eylem sistemleri (senaryolar ve stratejiler), eylem örgütlenmeleri kavramlarını da kullanarak ailesel ilişkilerin durumsal yaklaşımla analizini ortaya koyar. Bu tür bir yaklaşım, O'na

³ Bu kitap, Doğan'ın diğer kitapları gibi, daktiloda yazılmış sayfaların bir araya getirilip ciltlenmesiyle oluşturulmuştur. Kitabın ne oranda dağıtımına girdiği dolayısıyla okuyucuya ne kadar ulaştığı hakkında bilgimiz bulunmamaktadır.

göre, hem mikro düzeyde ailesel durumların içeriği ve yapısını, hem de durumlar arası bağlar ve birbiriyle ilişkili durumların oluşturduğu örgütlemeleri makro düzeyde incelemeyi mümkün kılması açısından başka yaklaşımlara kıyasla daha üstündür. Durumsal analizi, toplumsallaşma durumları ile yönetim durumlarının ilişkisini ele aldığı bir yazısında ve örgütleri olay yapıları olarak analiz ettiği başka bir çalışmada uygulamıştır. Ancak, bildiğimiz kadarıyla, bu iki yazıyı yayınlama fırsatı bulamamıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Doğan, konulara geniş çerçeveden yaklaşabilen, analiz ve sentez yeteneği güçlü, titiz, özgün bakış açısı geliştirebilen, iyi bir düşünür ve sosyal bilimciydi. Onun kısa yaşamına sığdırdığı çalışmalar, önemli bilimsel katkılar arasındadır. Sadece uluslararası yayın istatistiklerine (web of knowledge) göre Doğan'ın (1989) turizme uyum biçimleri konusundaki makalesi yayımlandığı günden bu yana 87 atf almış ve bu atıflar özellikle 2008 yılından sonra artış göstermiştir. Aramızdan ayrıldığında ardında yayınlanmamış bazı makale ve kitapları da bırakmıştır. *Tourism as a Way of Life: The Effects of International Tourism on the Cultural Transformation of the Contemporary World* (Bir Yaşam Biçimi Olarak Turizm: Uluslararası Turizmin Çağdaş Dünyanın Kültürel Dönüşümüne Etkileri) başlıklı bir kitap için hazırlıklara başladığı ve kitabı 31 Aralık 1993 tarihine kadar tamamlamayı planladığı notlarından anlaşılmaktadır.

Üzülerek belirtmek gerekir ki, Doğan'ın hem turizm araştırmacılarına hem de sosyologlara özgün ve değerli eserler bırakarak aramızdan ayrılışının 20. yılında onun çalışmalarını daha ileri götürecek bir araştırma birikimi oluştuğunu söylemek zordur. Onun Turizm Yıllığı'nda (1986) yayınlanmış olan makalesi, psikoloji eğitimi almış araştırmacıların sahip oldukları kavram ve kuram bilgisini turizm ile ilgili alanlarda nasıl kullanabilecekleri konusunda oldukça aydınlatıcı olmuş ve ilham verici öneriler sunmasına karşın, sonraki yıllarda sadece psikoloji dışından birkaç araştırmacının (örneğin Özgen, 2000) dikkatini çekmiştir. Kuşkusuz, bu durumun nedeni olarak yazının yayınladığı Turizm Yıllığı'nın ulaştığı okuyucu kitlesi arasında psikologların bulunmama olasılığı akla gelebilir. Ancak benzer bir yaklaşımla psikologla-

rın turizm alanında araştırma yapımlarına ilişkin çağrılar ve öneriler sunulmuşsa da (Himmetoğlu, 1988; Harlak, 1995; Harlak, 1998) bu konuda pek gayret gösterilmediği gözlemlenmektedir. Uluslararası yazında da ilgili çalışmalarının sayısının sınırlı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte *Annals of Tourism Research* isimli dergide 2007–2011 yılları arasında karar verme, tüketici davranışı (14), motivasyon (10), doyum ve tutumlar (8) ve sosyal etkileşim (5) konularında toplam 37 makale yayınlanmıştır (Pearce ve Packer, 2013). Dileğimiz, Türkiye'de önümüzdeki yıllarda turizm psikolojisi alanındaki çalışmaların sayısının artması ve Doğan'ın modellerinin çeşitli bilimsel çalışmalarda irdelenmesi, bu sayede, geniş bir sosyal bilim bakış açısı gerektiren turizm araştırmaları alanındaki bilginin gelişip zenginleşmesidir.

SEÇİLMİŞ ESERLERİ

- Doğan, H.Z. (1979). Turist Topluluklarının Esnekliği, *Turizm İşletmeciliği Dergisi*, 1(3): 140-144.
- Doğan, H.Z. (1979). Bir Saldırganlık Tipolojisi ve Turistlere Yönelik Saldırlara Uygulanması, *Turizm İşletmeciliği Dergisi*, 1(1): 37-44.
- Doğan, H.Z. (1982a). Turistik Toplumsallaşma, *Turizm İşletmeciliği Dergisi*, 3(12-13): 418-427.
- Doğan, H.Z. (1982b). Çeşme-Altınyunus Tatil Köyünde Çalışanların Toplumsal Özelliklerinin Görevleriyle İlgili Davranışları Üzerine Etkisi, *Personel Yönetiminde Gelişmeler Sempozyumu*, 5 Mayıs, İzmir.
- Doğan, H.Z. (1985). Kuşadası-Davutlar Bölgesinde Turistik Kentleşmenin Sonuçları", 8. Dünya Şehir Planlama Günleri Toplantısı, Adana.
- Doğan, H.Z. (1986). *Durumbilim*. Aydın. (kendi yayını)
- Doğan, H.Z. (1986). *İş Psikolojisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Doğan, H.Z. (1986). The Harmful Effects of Summer Residential Areas on Agriculture in Kuşadası-Davutlar Region, *The Third International Symposium on Environmental Management for Developing Countries*, İstanbul.
- Doğan, H.Z. (1986). Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okullarında Öğretim ve Öğrenci Sorunları, *Turistik Kaynakların Korunması, Genişletilmesi ve Gelişimi Sempozyumu*, 24 Mayıs, Mersin.
- Doğan, H.Z. (1986). Turizm Psikolojisinin Günümüzdeki Durumu, *Turizm Yıllığı 1985* (ss.151-168). Ankara: T.C. Turizm Bankası.
- Doğan, H.Z. (1987). İki Bölümlü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okullarında Seyahat Örgütleme Bölümleri İçin Program Önerisi, *Turizm Eğitimini Geliştirme Toplantısı*, 9-13 Şubat, İstanbul.
- Doğan, H.Z. (1987). *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri*. İzmir. (Birinci basımı kendi yayını olan bu kitap, 2004 yılında Detay Yayıncılık tarafından yeniden basılmıştır)

- Doğan, H.Z. (1988). Gençlik ve Turizm, *Turizm Yıllığı 1986* (ss.71-80). Ankara: T.C. Turizm Bankası.
- Doğan, H.Z. (1989). Forms of Adjustment: Sociocultural Impacts of Tourism, *Annals of Tourism Research*, 16(2): 216-236.
- Doğan, H.Z. (1989). Turistik Tesislerde Taşıma Kapasitesinin Önemi ve Ölçülme Yöntemleri, *Türkiye’de Son On Yılda Turistik Yapılaşma Uygulamaları Sempozyumu*, İstanbul.
- Doğan, H.Z. (1989). Turizm İşletmelerinde Personel Verimliliğinin Ölçülmesi ve Araştırma Yolları, 2. *Ulusal Ergonomi Kongresi*, Ankara.
- Doğan, H.Z. (1990). Turizmin Davranışsal Yönleri Konusunda Bütünleştirici bir Kavramsal Çerçeve Denemesi, *Turizm Yıllığı 1988-1989* (ss.45-54). Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası.
- Doğan, H.Z. (1991a). Sociocultural Effects of Tourism in Turkey”, içinde J. H. Knoll (editör) *Internationales Jahrbuch der Erwachsenenbildung* (ss.61-70), Köln: Böhlau Verlag.
- Doğan, H.Z. (1991b). Aile Yapısının Durumsal çözümlemesi, *Aile ve Toplum*, 5(1), 23-34.
- Doğan, H.Z. (1991c). Turizm İşletmeciliği Lisans Eğitiminde Aksaklıklar ve Çelişkiler, *Kurumsal Turizm Eğitimi ve Sorunları Semineri*, 3-4 Mayıs, Erdek.
- Doğan, H.Z. (1992). GAP Turizminin Ulusal Bütünleşmeye Olası Katkıları, *Güneydoğu Anadolu Projesi ve Turizm Konferansı*, 25-26 Aralık, Gaziantep.
- Doğan, H.Z. (1992). Gençlik Turizminin Psikolojik Temelleri, *Gençlik Turizmi Kongresi* (ss.7-14). Ankara: Turizm Bakanlığı.
- Doğan, H.Z. (1992). Problems of Schools of Tourism and Hotel Management in Turkey, *Balkan Countries Tourism Training Seminar*, İstanbul: T.C. Turizm Bakanlığı.
- Doğan, H.Z. (1992). Turizm işletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okullarının Sorunları: Aydın örneği, *Turizm Eğitimi Kongresi* (sözlü sunum), 9-11 Aralık, Ankara.
- Doğan, H.Z. ve Çavdar, Ü. (1991). Turizm İşletmelerinde İşgörenlerin Turistlere Yönelik Tutumlarının İş Davranışlarına Etkisi, 3. *Ulusal Ergonomi Kongresi* (ss.169-180). Ankara: MPM yay: 441.
- Doğan, H.Z. ve Harlak H. (1991). Turizm İşletmelerinde İş Doyumunu Etkileyen Etmenler, 3. *Ulusal Ergonomi Kongresi* (ss.147-158). Ankara: MPM yay: 441.
- Cohen, E. (1972). *Toward a Sociology of International Tourism*, *Social Research*, 39: 164-182.
- Cohen, E. (1979). Rethinking the Sociology of Tourism, *Annals of Tourism Research*, 6(1): 18-35.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Doubleday-Anchor.
- Harlak, H. (1995). Psikoloji ve Turizmin Kesişme Noktası: Turizm psikolojisi, içinde M. Korzay ve B. Himmetoğlu (Editörler), *Prof. Dr. Hasan Z. Doğan Anı Kitabı* (ss. 111-117). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Harlak, H. (1998). Psikologlara Tanıtılmasının 10. Yılında Turizm Alanındaki Psikoloji Çalışmaları, *X. Ulusal Psikoloji Kongresi* (sözlü sunum), 17-20 Eylül, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi.
- Himmetoğlu, B. (1988). Turizm Psikolojisine Çağrı, *V. Ulusal Turizm Kongresi* (sözlü sunum). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- House, J. S. (1977). The Three Faces of Social Psychology, *Sociometry*, 40(2): 161-177.
- İçöz, O. ve Kozak, N. (1999) Turizm İşletmeciliği Dergisi’nin Turizm Literatürüne Katkısı Hakkında Bir İnceleme, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10(2): 9-17.
- Jones, E. E. (1985). Major Developments in Social Psychology During the Past Five Decades, içinde G. Lindzey ve E. Aronson (editörler), *Handbook of Social Psychology* (ss.47-108). NY: Random House.
- Kozak, N. (1995). Türkiye Turizminde Süreli Yayınlar: Dergiler, Bültenler, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(3-4): 76-86.
- Özgen, Ö. (2000). Kapadokya’yı Ziyaret Eden Turistlerin Genel Seyahat Motivasyonları ve Tatmin Olma Durumları, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Hasan Olalı Özel Sayısı: 22-34.
- Pearce, P.L. (1982). *The Social Psychology of Tourist Behavior*, Oxford: Pergamon Press.
- Pearce, P.L. ve Packer, J. (2013). Minds on the Move: New Links from Psychology to Tourism, *Annals of Tourism Research*, 40: 386-422.
- Pearce, P.L. ve Stringer, P.F. (1991). Psychology and Tourism, *Annals of Tourism Research*, 18(1): 136-154.
- Stryker, S. (1977). Developments in “Two Social Psychologies”: Toward an Appreciation of Mutual Relevance, *Sociometry*, 40(2): 145-160.

KAYNAKÇA

- Allport F.H. (1954). The Structuring of Events: Outline of a General Theory with Applications to Psychology, *Psychological Review*, 61: 281-303.
- Allport F.H. (1962). A Structuronomic Conception of Behavior: Individual and Collective I. Structural Theory and the Master Problem of Social Psychology, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 64: 3-30.

Doç.Dr. Hacer Harlak, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Aydın.
E-posta: hacar.harlak@gmail.com